

Архелюк В. В.,

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

У статті розглядається дискурс як підсистема у просторі тексту.

Ключові слова: дискурс, мовлення та комунікація, текст, інтерпретація.

В данной статье исследуется дискурс как подсистема в пространстве текста.

Ключевые слова: дискурс, речь и коммуникация, текст, интерпретация.

This article deals with discourse as a subsystem in space of the text.

Key words: discourse, speech and communication, text, interpretation.

Діскурс (фр. *discours* – промова, виступ, слова) – у широкому сенсі складна єдність мовної практики і надмовних факторів (значима поведінка, що маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні установки й цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення [10].

У сучасній лінгвістиці поняття дискурсу трактується неоднозначно та часто асоціюється з типами й формами мовлення, принципами побудови повідомлення і його риторикою (монологічне, діалогічне, риторичне, іронічне), характеристикою мовлення окремої людини та груп людей (особистісна, неповторна, колективістська, авторитарна).

Вчені розглядають дискурс і як функціональний стиль та різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, рекламний, святковий); як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний).

Іншими словами, дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, презентацією світу мовцем та осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом).

Отже, дискурс можна вважати одночасно живим процесом спілкування та найзагальнішою категорією міжособистісної взаємодії.

У даній статті ми розглядаємо дискурс як одну з підсистем (макрознак, комунікант, дискурс) у просторі тексту.

Як відомо, *текст* – більш загальне поняття, ніж *дискурс*.

Дискурс – це «мовлення, занурене у життя», тому термін «дискурс», на відміну від терміна «текст», не застосовується до давніх текстів, зв'язки яких із живим життям не відновлюються безпосередньо.

Якщо під текстом розуміють «абстрактну, формальну конструкцію», то під «дискурсом – різні види її актуалізації, що розглядаються з точки зору ментальних процесів і у зв'язку з екстралінгвістичними факторами» [1, с. 136]. Якщо дискурс – категорія, яка постає як особлива соціальна даність, то текст – категорія, яка належить і набуває свої сили у мовній сфері. Про дискурс можна говорити як про текст оповідання, вірша, виступу, але цього не можна сказати про текст вправи з граматики, яка є набором речень, правил, що ілюструє якесь граматичне явище. Дискурс – це текст, що містить роздуми, тобто текст, у якому фіксується деякий хід думок. Більш того, дискурс можна уявити як складне комунікативне ціле, у якому мовлення – це осмислені роздуми, представлені у вигляді тексту і звернення до іншого, що виступає у єдності об'єктивних та суб'єктивних сторін, а знання, об'єктивуючи інтерсуб'єктивний досвід, замкнуте на суб'єкт комунікації і включає інтенційні структури останнього.

У цьому значенні дискурс може бути охарактеризованим як витвір мовлення і як знакове утворення, план вираження якого включає, у крайньому випадку, два шари: *трансфастичний*, що реалізується як впорядкована та інтегрована в єдине ціле послідовність утворюючих полотно тексту висловлювань, синтаксис і семантика яких залежить від синтаксису і семантики сусідніх висловлювань, і *текстномічний*. Останній реалізується через семантичні і формально-граматичні відносини і зв'язки між словами чи сукупностями слів як компонентів тексту, в основі співвідношення яких лежить загальність їх функціонально-семантичної значимості в рамках дискурсу [5, с. 141].

Аналізуючи дискурс, вважаємо за потрібне виділити наступні його аспекти: *мовленнєвий* та *комунікативний*, а також його *дискурсивність*.

Мовленнєвий аспект дискурсу регулюється правилами міжфразового синтаксису, що включає прономінальну співвіднесеність, форічні зв'язки, узгодження часів, функціональну перспективу, пресупозитивну залежність та ін., які, допускаючи варіювання, відносно жорстко обумовлені особливостями граматичної будови конкретної мови, характером дискурсивної залежності того чи іншого елемента і канонами побудови певного типу тексту [4, с. 32].

Комунікативний аспект дискурсу – текст, що містить взаємозалежні роздуми кількох суб'єктів [6, с. 171].

Дискурсивність – це послідовність у рамках логіки Аристотеля. Якщо ж говорити більш конкретно, то це логічно обумовлена думка, тобто суворий перехід від одного твердження до іншого, що простежується у мисленні за допомогою логічних правил, що має за мету послідовне і систематичне розгортання думки [7, с. 240].

Отже, можемо стверджувати, що дискурс не є хаотичним утворенням; маючи свої особливості і аспекти, дискурс регулюється певними правилами. Вони повинні застосовуватись не до самих висловлювань, а до від-

носин між діями, що виконуються цими висловлюваннями, тобто у поточній мовній інтеграції акти співвідносяться з актами, хоча не виключно маніфестованими в реальних висловлюваннях, а звідси витікають три типи правил: *слідування, інтерпретації та породження* [3, с. 134]. Вони регулюють порядок слідування актів (дій) і зв'язують правила породження, контролюючи комунікативний «вихід» мовця за правилами інтерпретації, що дозволяють слухачеві розуміти акти мовлення. Потрібно зазначити, що тут маються на увазі не висловлювання, а акти як мінімальні одиниці комунікації. Так, за словами У. Лабова [8, с. 152], «не існує простих взаємних відносин між діями і висловлюваннями». Кожний індивід має свою власну точку зору, особистісну орієнтацію у відношенні до світу, що ґрунтується на власному досвіді. Ця орієнтація частково відрізняється від орієнтації інших індивідів, але частково є і спільною для всіх.

Отже, можна зробити висновок про те, що дискурс – це утворення цілком систематизоване і впорядковане, регульоване конкретними правилами та нормами, хоча природним є і відхилення від цих норм. Звернення до правил та аспектів такого явища як дискурс допоможе нам у дослідженні і вивченні інших його сторін.

Дискурс характеризується просторовістю, яка, в свою чергу, є його якісною ознакою та визначається тим, що він, з одного боку, інтегрує семантичні, прагмасемантичні і синтактико-семантичні особливості всіх висловлювань, які до нього входять, а з іншого, як інтегрована сутність співвідноситься з цілісним динамічним референтом і несе в собі відбиток соціального і особистісного комунікативного контексту текстопородження і передбачуваного сприйняття. Дискурс, як образно підкреслює Р. Барт, «проростає доверху, як зерно, але тягнеться вперед, як лінія» [2, с. 315].

Завдяки лінійності в дискурсі особливу значимість набувають семантико-синтаксичні категорії тексту. З формальної точки зору в ньому спостерігаються два різновиди тексту: *трансфрастичні*, що будуються на взаємозв'язках між висловлюваннями і виявляються як щеплення, подільність, фокус уваги, тема-рематична (комунікативна) прогресія, топікальність і *текстономічні*, виявлення яких детерміноване збільшенням граматики, її виходом за межі висловлювання в текст. До останніх можна віднести темпоральність, означеність/неозначеність, модальність, суб'єктивність/суб'єктивність, предикативність, фінітність та ряд інших категорій тексту, що відбивають взаємодію семантично чи функціонально-семантично рівнозначних елементів дискурсу [4, с. 52]. В структурі тексту, як в мовленнєвому аспекті дискурсу, обидві текстові категорії виявляються як номінаційні, ізотропні або, за іншою термінологією, тематичні ланцюги чи сітки елементів, які, володіючи специфічною структурою, так би мовити, накладаються на дискурс і об'єднують його в тому чи іншому ракурсі. Вказані ланцюжки та сітки формуються відповідно до особливостей граматичної будови конкретної мови, специфікою мовленнєвої побудови певного типу тексту і його семантикою.

У мовленнєвому аспекті тексту виявлення взаємовідносин текстових підсистем припускає, з одного боку, можливість участі окремих елементів дискурсу не лише текстономічних і трансфрастичних категорій тексту, але й текстемних і глобальних текстових категорій, проходячи повз проміжний рівень, а з іншого боку – можливість виходу глобальних категорій тексту в структуру тексту, минаючи етапи його послідовного розгортання в комуніканті чи в дискурсі [4, с. 53].

Перехід до семантичної просторовості комуніканта, а від неї (або частково минаючи її) – до семантичної просторовості макрознака, вписується у загальні тенденції стрибкоподібних змін в організації системних об'єктів, що передбачають «зняття» попереднього рівня, виникнення і прирощення нової якості – тенденції, що описуються Ван Дайком за допомогою поняття «каскаду», на відміну від поняття суворої ієрархії [9, с. 25].

Доповнюючи наведені вище особливості слід підкреслити, що специфіка кожної з них детермінує характерний тип сприйняття тексту: через макрознак – розпізнання, ідентифікація тексту, в ході яких наші мовні очікування пристосовуються до особливостей того типу тексту, який сприймається саме у даний момент через комунікант (розуміння, інтеграція тексту) або через дискурс (декодування, розшифровка тексту).

Аналізуючи вищевикладене, слід зазначити, що дискурс – це лише один із рівнів тексту складної ієрархічної системи, його невід'ємна підсистема, що взаємодіє з двома іншими підсистемами (макрознак і комунікант) та надає тексту цілісності. Отож, потрібно визнати незалежність кожного рівня і його здатність функціонувати лише у тісному зв'язку з іншими.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – Вып. № 4. – С. 356-367.
2. Барт Ролан. Нулевая степень письма // Семиотика / Ролан Барт. – М. : Радуга, 1983. – С. 326-333.
3. Белл Роджер Т. Социолінгвістика // Цели, методы и проблемы / Белл Роджер Т. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
4. Воробьёва О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьёва. – К. : «Вища школа», 1993. – 200 с.
5. Ван Дайк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дайк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Ишмуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса // Рациональность и семиотика дискурса / А. Т. Ишмуратов. – К. : Наук. думка, 1994. – 252 с.
7. Ищенко Ю. А. Мышление как толерантный дискурс // Рациональность и семиотика дискурса: сб. трудов / Ю. А. Ищенко – К. : Наукова думка, 1994. – С. 239-251.
8. Лабов Уильям. Исследование языка в его социальном контексте // Новое в лингвистике. Вып. VI / Уильям Лабов. – М. : Прогресс, 1975. – С. 96-182.
9. Dijk T. A. van. Pragmatics and Poetics / T. A. Van Dijk // Pragmatics of Language and Literature. – Amsterdam, Oxford, 1976. – P. 24-53.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>